

BİR SOSYAL SINIF BELİRLEYİCİSİ OLARAK MESLEK FAKTÖRÜ

Y. Doç. Dr. Beğlü EKE *

Topluma baktığımızda insanların büyük bir çoğunluğunun hayatlarının belli bir döneminde veya hayat boyu meslekî bir faaliyet içinde bulduklarını görüyoruz. Fert açısından çeşitli yönlerden büyük önem taşıyan meslek, toplum açısından da aynı derecede önem taşıyor. Bu husus-derinliğine tartışmaya girmeden-daha mesleğin tanımını yaptığımız an ortaya çıkmaktadır.

Meslek, fertlerin geçimini sağlayan, genel sosyal statülerini belirleyen ve kendine özgü kanunî ve ahlâkî kuralları olan görelî sürekli bir faaliyet tarzı olarak tanımlanabilir (1). Sosyal yapıda işbölümü içindeki yerine göre fonksiyonları belirlenen bu faaliyet tarzı yani meslek, fert ve toplum arasındaki önemli etkileşim bağlarından birini oluşturur. Fert ile ilgili her şey toplumu etkilediği gibi, toplum ile ilgili her şey de ferdi etkilemektedir. Zira insanın sosyal bir varlık olabilmesi toplum içinde yaşamasına bağlıdır; toplumun varlığı da insanların birarada yaşaması sonucudur.

Meslek olgusu sadece sosyolojide değil diğer bilim dallarmca da ele alınıp incelenmektedir. Fert-meslek-toplum bağlantısında sos-

* H.Ü. Edebiyat Fakültesi.

(1) «Occupation» maddesi, International Encyclopedia of the Social Sciences, yayınlayan David L. Sills, C. 11, The McMillan Company and The Free Press, 1968

yoloji meseleye toplum açısından yaklaşırken; psikoloji bu bağlantının özelliklerini ve etkilerini, ferdi odak noktası yaparak inceleme-ye çalışır. Şüphesiz her iki bilim dalı da birbirlerinin bulgularına ihtiyaç duyar ve gerektiğinde faydalanır. Psikoloji ve sosyoloji dışında-bu iki bilim dalının verilerine dayanarak çeşitli inceleme alanlarının da konuya kendi pratik gayeleri açısından yaklaştıklarını görüyoruz. Yönetim bilimi, işletme, pazarlama, reklamcılık, turizm gibi alanları örnek olarak gösterebiliriz.

Fert ve toplumun bir bütünüün ayrılmaz parçaları olduğunu temel ilke olarak benimsediğimizde, her sosyal olguda olduğu gibi, sosyolojik açıdan meslek olgusunu ele alırken de iki hareket noktası karşımıza çıkıyor. Bunlardan birincisi, konuyu psikoloji ve sosyal psikolojiye indirgmeden ancak onlardan faydalanarak, fert açısından ele almaktır. İkincisi ise konuya sosyal yapı ve süreçlere ağırlık vererek yani toplum açısından yaklaşmaktır.

Fert Açısından Meslek Olgusunun Önemi ve Fonksiyonları

Mesleğin öncelikle ferdin ve ailesinin sosyal statüsünü ve gelir seviyesini etkilediğini görüyoruz. Bundan başka meslek ferdin günün büyük bir kısmını kimlerle ve nasıl geçireceğini belirler. Böylece arkadaş seçimini sınırlandırır. Kişilerin evlilik şanslarını etkiler. Ailenin nerede yaşayacağını, ne kadar sıklıkta yer değiştireceğini, çocukların hangi okullara gideceğini tayin edebildiği gibi kişinin ailesini ne kadar sıklıkta göreceğini, onlarla geçireceği zamanı da gösterir.

Bütün bu öncelikle görülebilen etkilerden başka meslek faktörü bir başka şekilde de etkisini sürdürür-Ferdin ruhî ve fizikî yönden sağlığı etkiler. Pek göze çarpmayan bir tarzda yavaş yavaş fikirleri, değerleri, ölçüleri ve davranışları değiştirir.

Bir mesleğin ferde belirli özellikler kazandırması, ferdin mesleki grubun geçici bir üyesi değil, hiç olmazsa ayırddedici özellikleri kazanabileceği makûl bir süre boyunca mesleğin devamlı mensubu olmasına bağlıdır. Çağdaş sosyologlar içinde zirvelerden biri olan Sorokin'e göre mesleğin ferdlere ayırddedici özellikler kazandırması iki aşamada meydana gelir.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

«İlk safhada, her meslek kendi üyelerini seçer. Bu durum ekseriya kaliteli eleman gerektiren meslekler için doğrudur. Güzel sesli olmayan kişiler, Metropolitan Operada şarkıcı olamayacakları gibi, zayıflar da ağır siklet şampiyonu olamazlar. Zeka seviyesi düşük olanlar zihnî kaabiliyet gerektiren mesleklere giremezler. Dikkatsiz bir kişi veznedar olamaz. Pratik olarak her mesleğin belli ölçüde bu seçimi yaptığını görüyoruz. Sonuçta, birbirlerinden büyük ölçüde farklı kabul edilen mesleklere sahiptirler.

İkinci safhada, devamlı meslekî faaliyet (yeni bir kişinin sürekli aynı meslekî faaliyette bulunması) üyelerinin vücut yapılarına, zihnine ve davranışlarına şekil verir. Meslekî faaliyetin bu değiştirme etkisi «görev organı yaratır» ilkesinde yatmaktadır. Meslekî faaliyet uzun yıllar yapıldığında özellikleri ve taleplerine göre üyelerinin zihni, ahlâkî, sosyal, psikolojik ve anatomik özelliklerini şekillendirecektir. Uzun zaman fizik profesörü olan bir kişinin dünyaya bakışı, uzun zaman papaz olan kişinkinden farklıdır. Her ikisinin bu bakış açısı da uzun süre fabrika işçisi, eczacı, çiftçi, denizci, bankacı, kral ya da fahişe olan kişiden farklı olacaktır. El ve kafa işçisinin vücut organları, adale ve bakışları, karşılaşabilecekleri özel meslekî kazalar, intihar oranı, zihnî bozukluklar ve hayat süresi kadar duyum, algılama, hayal, dikkat, hassasiyete kadar bütün farklılıklar onların toplam zihni, ahlâkî özelliklerini ve sosyal hayatlarını etkileyecektir» (2).

Sosyal Bünye Açısından Meslek Olgusu

Sosyolojide mesleğin önemi sosyal tabakalaşma sistemi içinde ferдин sosyal statüsünü yani toplum nazarımdaki itibarını belirleyen sosyal sınıf faktörlerinden biri olmasından kaynaklanmaktadır. Gelir seviyesi, yaşama tarzı ve sınıf şuuru gibi meslek faktörü de gerek statik analizde ferдин sosyal sınıf konumunu belirlemede, gerekse dinamik analizde ferдин tabakalaşma sistemi içindeki dikine yahut yatay hareketliliğini göstermede büyük önem taşır. Fert-meslek-toplum ilişkisi bu yüzden sosyolojik anlamını, sosyal tabakalaşma sistemi içinde ve sosyal hareketlilik sürecinde ele alındığı zaman kazanmaktadır.

(2) P. A. Sorokin, Society, Culture and Personality, New York: Free Press of Glencol, 1956, s. 211-212.

Meslek olgusunu sosyolojik çerçevedeki yerine koyabilmek için gerekli kavramları ve aralarındaki ilişkileri açıklamaya çalışmamız daha doğru olacaktır. Bu gayret bizi önce sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıf kavramlarına götürür.

Sosyal Tabakalaşma

Sosyolojinin genel anlamda konusunu oluşturan toplumda fertler, birçok yönlerden farklılıklar göstermektedirler. «Bu farklılıklar ilmi bir inceleme konusu olmadan bile, herhangi bir ferdin görebileceği kadar açıktır. Toplumda bütün çocuklar yetişkinlerden daha değişik özelliklere sahiptir, yaşlı ve genç insanlar vardır, farklı din ve mezhepler söz konusudur, değişik aksanlarla konuşan fertler vardır, doktor, öğretmen, satıcı, polis, işçi gibi çeşitli mesleklere mensup insanlar yaşar» (3).

İnsanlar bazı özelliklerini doğuştan getirirken, bazılarını da toplum hayatında kazanırlar. Sahip oldukları bu özelliklerin bileşimi de diğer fertler tarafından değerlendirilir. İşte bu değerlendirme, sosyal tabakalaşma sistemini oluşturur.

«Sosyal Tabakalaşma Kavramı, belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşmasını ifade eder. Tabakalaşmanın özü ve temelleri toplum üyeleri arasında haklar ve imtiyazların, görev ve sorumlulukların, sosyal değerler ve mahrumiyetlerin, sosyal güç ve nüfuzların eşit olmayan dağılımında yatar» (4).

(3) P. L. Berger ve B. Berger, «Criteria of Banking», **The Study of Society** içinde, yayınlayan, Peter L. Rose, 4.6., New York: Random House, 1977, s. 443.

(4) P. A. Sorokin, **Social and Cultural Mobility**, New York: The Free Press, 1964, s. 11.

Herhangi bir ilmi araştırmanın soyutlama faaliyeti gereği sosyologlar, çok sayıda ve farklı tabakalaşma türlerini arkasında bu evrensel olgunun değişmeyen ortak şekillerini bulmaya çalışmışlardır. Burada konu çerçevesinden kopma endişesi, farklı sosyal tabakalaşma teorilerine göre bu ortak formların şu veya bu ölçüde nasıl benzerlik ya da farklılık gösterdiği konusu üzerinde durmamızı engellemektedir. Ancak sosyal teorilerin temel postülatı olarak insanı naturalist açıdan temellendiren (yani bazı özelliklerine ağırlık vererek insanı bazen dokunulmazlık zırhı içine de koyabilen ve «olması istendiği gibi» ele alan sosyologların aksine tâbiyatın bir parçası olarak «olduğu gibi» ele almaya çalışan) sosyologların teorilerinin birbirlerini desteklediklerini belirtmemiz gerekir. Pareto, Weber ve Sorokin bu benzeşmedeki zirvelerdir.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

Zaman akışı içinde toplumlar incelendiğinde, sosyal tabakalaşmanın özel ve geçici faktörlerle çok sayıda özel şekiller göstermesine rağmen her organize insan toplumunda varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Kısacası sosyal tabakalaşma evrensel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İleride sosyal tabakalaşmanın kaynaklarından söz ederken bu evrensel oluş üzerinde duracağız.

Bütün toplumlarda ve bütün zamanlarda görülen tabakalaşma yani fertlerin sosyal anlamda hiyerarşik sıralanışı. Sorokin'e göre şu üç şekle indirgenebilir: İktisadî, politik ve meslekî tabakalaşma (5).

Toplumdan insanlar doğuştan veya sonradan kazanılmış olsun her türlü imkân ve imkânsızlıklar bakımından bu üç form üzerinde sıralanmışlardır.

Konumuz gereği meslekî tabakalaşmayı daha ayrıntılı incelemek üzere, önce diğer ikisi üzerinde kısaca duralım.

Sosyal Tabakalaşmanın Üç Şekli

Toplumdan topluma ve aynı toplumda farklı zamanlarda değişiklikler gösteren iktisadî tabakalaşma milli gelir artışı kadar bu artışın toplum içindeki dağılımına da bağlıdır.

Politik tabakalaşmada ise politik terimi - adı ne olursa olsun - otorite ve prestij esasındaki farklılaşmayı ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Her organizasyonda yöneten ve yönetilenlerin ünvanı ve imtiyazlarına göre otorite ve prestij temelinde hiyerarşik bir sıralanma söz konusudur. Bu tabakalaşmanın adı ve işleyişi toplundan topluma ve bir toplumda zaman içinde değişiklikler gösterip ama bu üstüste sıralanmış temelde devam eder.

Mesleki tabakalaşmaya gelince, meslek gruplarının da aynı sosyal seviyede yani yatay bir çizgi üzerinde değil üstüste sıralanmış olduklarını görüyoruz. Hemen her zaman bazı meslekler üst sosyal katlarda yer alırken, bazıları alt katlarda yer alır. Mesleklerarasındaki bu tabakalaşma iki temele dayanır. «Birincisi mesleklerin öne

(5) Aynı eser, s. 11.

minin toplumun varlığı ve işleyişi ile ilgili olmasıdır. İkincisi ise mesleğin başarılı icrası için zekâ seviyesinin gerrekliğidir» (6).

Bir mesleğin hiyerarşideki yeri ile sosyal önemi arasında bir korelasyon vardır. Bu korelasyon bizi bir başka korelasyona götürür. Mesleğin sosyal bakımdan önemi ise, onun organizasyon ve kontrol fonksiyonuna bağlıdır.

«Sosyal makinanın kontrol noktasında bulunan mesleki gruplar, objektif etkisi olan bu yer sebebiyle kendilerine maksimum imtiyaz ve gücü temin ederler» (7). Genel bir önerme olarak şunu ileri sürebiliriz. Bir mesleki grubun toplumda organizasyonu ve kontrol fonksiyonunun başarısı, diğer mesleklere nazaran daha yüksek bir zekâ seviyesini gerektirir. Dolayısıyla meslekî tabakalaşmanın temeli olan bu şart arasında sıkı bir korelasyon vardır.

Ancak bazı durumları gözden kaçırmadan bu korelasyonun sabit olmadığını bilmemiz gerekir. «Önce, üstüste iki meslekî gruptan alttaki mesleğin en üst katları ile üstteki mesleğin en alt katlarının çakışabileceği ihtimalini dışarda bırakmamak genel bir kuraldır. İkincisi, bu genel kural toplumun zayıfladığı dönemlerde geçerli değildir. Ayrıca bu gibi dönemlerde sosyal organizasyon ve kontrol fonksiyonu ile zekâ seviyesi arasındaki korelasyon da yıkılabilir. Üçüncüsü, bu kural ferdi istisnalar ihtimalini reddetmez. Ancak istisnalar da kuralı geçersiz kılmaz. Dördüncüsü, toplumların somut özelliği farklı ve şartları çeşitli olduğundan ve bir toplumun farklı zamanları için de bu doğru olduğundan, genel önermeyle ilgili olarak meslekî işin somut özelliği ayrıntılı şekiller içinde çeşitlenebilir. Savaş zamanlarında sosyal organizasyon ve kontrol fonksiyonları, askerî liderlik organizasyonu içinde yer alır. Barış zamanında meslekî işin somut özelliği gözle görülür şekilde değişir» (8).

Sosyal Tabakalaşmanın Kaynakları

Sosyal tabakalaşmanın niçin evrensel bir olgu olduğu sorusuna Sorokin'in «Sosyal Tabakalaşmanın Tabii Kaynağı Teorisi» adımı verdiği açıklamalarıyla cevap verebiliriz.

(6) Aynı eser, s. 100.

(7) Aynı eser, s. 101.

(8) Aynı eser, s. 101.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

Sorokin'e göre tabakalaşmanın kaynağı, organize sosyal hayatın bulunduğu her yerde hüküm süren şartlardır. Bunlar sosyal tabakalaşmanın daimi faktörlerini bir başka anlamda çekirdeğini oluşturlar. Çok sayıda ve birbirinden farklı şekillerde görülebilen bu faktörleri Sorokin üç grupta topluyor. «Birincisi, birlikte yaşama gerçeği; İkincisi kromozomların biraraya gelişindeki farklılıklar sebebiyle doğuştan gelen ferdi farklar; Üçüncüsü ana rahmine düştüğü andan itibaren fertlerin içinde yer aldığı çevre farklılıkları» (9).

Uzun ya da kısa dönem için olsun insanların birlikte yaşamaları, ancak grup üyelerinin davranışları ve ilişkilerinin organizasyonu ile mümkündür. Birlikte yaşamak için organizasyon şarttır. Organizasyon ise üyelerin yöneten ve yönetilenler olmak üzere farklılaşması demek olduğuna göre hiyerarşik farklılaşma yani tabakalaşma kaçınılmaz olacaktır. Adı ne olursa olsun (monorşi, oligarşi, demokrasi) bir kontrol merkezi ortaya çıkar çıkmaz sosyal tabakalaşma belirir. Sosyal organizasyon sarsa sosyal eşitsizlik de veri olarak karşımıza çıkar. Özetle, birlikte yaşama organizasyonu gerektirir, organizasyon da tabakalaşmayı yaratır. Dolayısıyla sosyal tabakalaşma uzun ya da kısa süren birlikte yaşamaya bağlı olmaktadır. «Sosyal tabakalaşma sosyal etkileşimin ürünüdür.» (10).

Sosyal tabakalaşmanın ikinci tabii kaynağı doğuştan gelen ferdi farklardır. «Zamanımızda, fertlerin fizikî ve zihni kapasitelerinde doğuştan gelen farklılıklar olduğunu kesinlikle biliyoruz. Bu şartlar altında sosyal farklılaşma ve tabakalaşmanın ortaya çıkmaması mucize olurdu. Her yeniden sosyal yapılanmada, fertler doğuştan getirdikleri özellikler bakımından eşit kılınmadıkça tabakalaşma olgusunu ortadan kaldırmak mümkün değildir. Toplumda üyeler arasında gerçek eşitlik gerçekleşmeyen bir mittir» (11). «Eşitsizlik, şimdiye kadar görülen bütün ünsan toplumlarında her zaman var olmuştur» (12). Özellikle belirli yetenekleri gerektiren meslekler, her zaman üyelerine daha elverişli sosyal ve iktisadi imkanları sağluya-

(9) Aynı eser, s. 337.

(10) Bernard Barber, Social Stratification, New York: Harcourt, Brace and company, 1957, s. 2.

(11) P. A. Sorokin, Social and Cultural Mobility, s. 339.

(12) M. Melvin ve M. Tumin, «On Inequality», American Sociological Review, 28 : 19-26 (February, 1963).

gelmişlerdir. Aksi takdirde işbölümü diye bir olgunun varlığı söz konusu olmazdı.

Ancak burada bir husus üzerinde durmamız gerektiğini sanıyorum. Fertlerin doğuştan getirdikleri zihni ve bedeni kapasiteleri bakımından eşit olmadığını kabul etmek; sosyal tabakalaşma sistemi içinde çeşitli sosyal sınıflar için iktisadi, siyasi, hukuki ve sosyal ortamlardan eşit olarak faydalanabilme hak ve imkanlarının sağlanmasına karşı çıkmak demek değildir. Aksini savunmak, «hırsızlık vardır» ve «hırsızlık iyidir» veya «hırsızlık kötüdür» önermelerini özdeş sayan sağlıklı düşüncenin ürünü olarak karşımıza çıkar. «Bu kedi, dünyanın en şirin kedisi yarışmasında birinci seçildi» demek, bu tür yarışmaları tavsip etmek anlamını taşır mı?

«Eşitsizlik vardır» veya bilgi verici muhtevası arttırılmış haliyle «doğuştan gelen bedeni ve zihni özelliklerden dolayı engellenemez bazı eşitsizlikler vardır» önermesi, «Eşitsizlik iyidir» veya «eşitsizlik kötüdür» önermeleri ile aynı değildir. Öncekiler varolanın durumunu belirtirken, sonrakiler değer hükmünü ifade eder.

Gerçek bilim anlayışı, bilim dışı kaygularla yüklü söz de bilim anlayışından farklı olarak, önce bir olgunun realitedeki durumunu «olduğu gibi» kavramaya, tanımlamaya ve açıklamaya çalışır. Bilimin görevi budur. «Olan» unutulmuş «olması gerekenden» yola çıkılmaz. Aksi takdirde yani, olanı «olduğu gibi» belirlemeden, «olması arzulanan» açısından olguya yaklaşmak gerçeğe ulaşmayı engeller. Şüphesiz bilim «olması gereken»den tamamiyle soyutlanmış değildir. Özellikle sosyal realitede «olan» ile «olması gereken»in içiçeliği söz konusudur. Ancak gerçek bilim anlayışı olgunun «olduğu gibi» yakalanmasını gerektirir ve böylece «olması gereken»den yola çıkıldığında bile bu hareket noktasının yeniden gözden geçirilmesini sağlar. Dolayısıyla «olan» ile «olması gereken» arasındaki gerçek mesafe de ortaya çıkacaktır. Bu anlayışa dayanan sosyolojik çalışmalar, uygulamada sağlıklı kararların alınabilmesini yaratan ilmi temeli oluşturur.

Çevre farkları, sosyal tabakalaşmayı yaratan üçüncü tabii faktör olarak karşımıza çıkmaktadır' Farklı çevrelerin hiyerarşik sosyal sıralanmayı iki safhada meydana getirdiğini görüyoruz (13). Bi-

(13) P. A. Sorokin, Social and Cultural Mobility, s. 340-341.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

rincisi, elverişli çevre şartları fertlere kendilerini terfi ettirebilme şansını sağlarken, elverişsiz çevre şartları daha yüksek statüye ulaşmada engeller çıkarır. Balık avlamak için şans eseri de olsa daha iyi yeri bulan ilkel insan, şanssız av yerine sahip olana nazaran sosyal statüsünü yükseltecek şarta kavuşmuştur. Altın madenine ilk ulaşanlar en büyük şansa sahiptir. Zengin ve entellektüel ailede doğan fert hayat yarısında, fakir ve cahil ailede doğandan daha iyi başlama noktasındadır. «Bazıları diğerlerinden daha çok eşittir»(14). Sosyolojide M. Weber'in bu durumu «hayat-şansları» terimi ile kavramlaştırdığını biliyoruz.

«İkinci safhada» farklı çevreler ferdi ve zihni özellikleri dolaylı ve dolaysız şekilde değiştirebilir. Bir çevre yaratıcılık, kendini kontrol gibi beden ve zihin için güçlendirici tecrübelerle imkan verir. Bir başka çevre de zıt özelliklere imkân verebilir. Burada coğrafi çevre kadar antropo-sosyal çevre de söz konusudur. Sonuç olarak kalıtıma dayalı özellikleri aynı olan fertler bile zamanla çok belirgin bir şekilde değişebilir. İnsanlar önceden kazanılmış farklar temelinde farklılıklar gösterirler. Bu farklılık hayat mücadelesinde (kontrol, hayati ihtiyaçları, kazanma, hakimiyet ve nüfuz gibi her türlü alanlarda) eşitsizlikleri doğurur. Bu durum da tabaklaşma halinde sonuçlanır.

Sosyal Tabakalaşmayı Etkileyen Diğer Faktörler

Birlikte yaşama şartı altında doğuştan gelen ferdi farklılıklar ile farklı çevreler, işleyişte daima sosyal eşitsizliğin temel şekillerini meydana getiren tabii faktörlerdir. Bunların yanısıra tabakalaşma sisteminde sosyal sınıflar arasındaki sosyal mesafeyi arttıran veya engelleyen bazı gizli faktörler de vardır.

«Savaş, grup büyüklüğündeki genişleme ve nüfus heterojenliğinin artması tabakalaşmayı destekleyen faktörlerdir. Çevre şartları ve insanlar arasındaki benzerliği ve dayanışmayı arttıran faktörler ise tabakalaşmayı zorlaştıran faktörler olarak karşımıza çıkar» (15).

(14) Wilbert E. Moore, «But Some Are More Equal Than Others», American Sociological Review, 28: 13-18 (February 1963).

(15) P. A. Sorokin, Socialand Cultural Mobility, s. 343.

Sosyal Tabakalaşmanın Varsayılan Piramidi ve Sosyal Sınıflar

Söz konusu ettiğimiz üç tabii yaratıcı sebebin etkisiyle değişik zamanlarda değişik şekillerde görülen sosyal tabakalaşmayı Sorokin'in üç temel şekil içinde ele aldığından söz etmiştik, İlkel toplumlardan, en karmaşık organizasyon ağı olarak modern topluma ve onun içindeki her çeşit organizasyona kadar bütün birlikte yaşama şekillerinde fertler iktisadi, mesleki ve pelitik (otorite ve prestij anlamında) tabakalaşma üzerinde yer almaktadır.

Değişen sosyal yapı içinde «gelişmiş toplumlarda tabakalaşma çoğunlukla sınıf olgusu ile ortaya çıkmaktadır» (16). Zira «sosyal sınıflar insan cemiyetlerindeki bir gelişmenin eseridir. Sosyal sınıflar belli bir farklılaşma ve başkalaşma seviyesine ulaşmış her cemiyette meydana gelen bir sosyal fenomen, bir içtimaî vakıa» (17) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyolojide modern toplum için sosyal tabakalaşma sistemi sosyal anlamda üst üste yer almış bulunan sosyal sınıfların meydana getirdiği farklılaşma durumu olarak kabul edilmektedir. «Sosyal sınıfların bileşimi halinde olan toplumlarda sosyal yapı genellikle aşağı sosyal sınıfların tabanda, diğer sosyal sınıfların ise yukarıya doğru sıralandığı tepesi kesik bir piramide benzemektedir» (18).

Sosyal tabakalaşma piramidi içindeki hatları oluşturan sosyal sınıflar, belirli kriterlere göre aşağı yukarı benzer özellikler gösteren fertlerin meydana getirdiği gruplardır. Sosyal sınıfların hangisi olursa olsun herhangi bir tek faktörle açıklamaya çalışmak, çağdaş bilim anlayışının gerisinde kalmıştır. Mutlak determinizmin sarsıldığı tabii bilimlerde bile tek faktörün yetersiz kaldığı yüzyılımızda sosyal sınıfları, ancak çok sayıda faktörün karşılıklı etkileşimi ile açıklayabilmek mümkün olabilmektedir.

(16) R. M. Mclver ve C.H. Page, Society, New York: Rinehard and Company Inc., 1949, s. 394.

(17) Mehmet Eröz, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No. , s. 69.

(18) W. F. Ogburn ve N.N. Nimkoff, A. Hanbook of Sociology, London Routledge and Paul Kegan, 1964, s. 348.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

Sosyal tabakalaşmayı oluşturan iktisadi, mesleki ve pelitik temeller üzerinde sosyal sınıfların modern toplumlarda, şu dört kriter gere göre belirlediğini ifade edebiliriz: gelir seviyesi, yaşama tarzı, meslek ve sınıf şuurunu.

Bu faktörlere dayanarak sosyal sınıf tanımını verebiliriz. «Aynı geliri elde eden, benzer hayat uslubuna sahip, aşağı yukarı ayrı tahsil ve terbiyeyi almış ve bütün bu hususlarda birbirlerine yakın olmanın şuuruna sahip bulunan kimseler bir sosyal sınıfı meydana getirirler» (19).

Sosyal Sınıf Kriterlerine Genel Bakış

Ferdin sosyal sınıfını belirlemede bu faktörler arasındaki sıkı etkileşimi gözden kaçırmamız gerekiyor. Faktörlerden herhangi biri diğerleri karşısında her zaman ve mekân için geçerli yani mutlak belirleyicilik özelliğine sahip değildir. Gelir seviyesi meslek ile bağlantılıdır. Yaşama tarzı meslek ve eğitim durumundan etkilenirken gelirin sınırlayıcı çerçevesi içinde gerçekleşmekte ancak gelirin kullanılış biçimini de etkileyerek geliri mutlak faktör olmaktan çıkarmaktadır (20). Bütün bu işleyişlerde, sınıf şuurunu besleyen sebepler niteliğini taşıyan bu üç faktörün aynı zamanda sınıf şuurundan da etkilenmekte olduğunu da görüyoruz.

Sosyal olgular arasında mutlak sebep-sonuç ilişkisi yerine karşılıklı etkileşimin varlığı burada da bütün kesinliği ile karşımıza çıkmaktadır. Konunun sınırlarını aşmamaya gayret ederek kısa örnekler verebiliriz. Gelir seviyesi tek belirleyici sınıf kriteri olsaydı bir doktor ile kabızmalı aynı sosyal sınıfta saymamız gerekirdi. Meslek ve eğitim durumunun yaşama tarzının farklılığında yansıyan etkilerini gözardı etmemiz mümkün olamıyor. Aynı şekilde, ferdin kazandığı sosyal statü (sosyal sınıf durumunun belirtisi olarak) sadece eğitim ve meslek durumuna da bağlı olmamaktadır. «Öğretmen olarak bir ferdin sosyal konumu, öğretmenlerin genel statüsüne bağlı olmayabilir. Aynı mesleğe sahip olmalarına rağmen babası kü-

(19) Amiran Kurtkan, Sosyoloji, İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1977, s. 65.

(20) Beğlü Eke, «Yaşama Tarzı ve Gelir Seviyesi Arasındaki İlişki», Sosyoloji Konferansları, 18. Kitap, İstanbul, 1980.

çük esnaf ya da vasıflı işçi olan bir öğretmen, doktorluk veya mühendislik gibi daha çok eğitim gerektiren ve yüksek bir gelire sahip olan bir meslek mensubunun çocuğu olan öğretmeden daha alt düzeyde bir statüye sahiptir»(21). Burada genel statüyü belirleyen, sadece babanın mesleği ve gelir seviyesi değil, ferdin mensup olduğu ailenin sosyal standartlara göre daha yüksek bir yaşama tarzına sahip olmasıdır diyebiliriz. Görülüyor ki bütün bu kriterler sosyal sınıf kavramının açıklanmasında ve fertlerin sosyal sınıf durumunu belirlemede birbirlerini tamamlayıcı bir özellik taşımaktadırlar.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

Fertlerin mesleğin gerektirdiği faaliyetlerden dolayı kazanmış oldukları ferdi ve sosyal farklılıklar, mesleği bir sosyal sınıf kriteri haline getirmektedir. Mesleğin ferde kazandırdığı özellikler ferdin meslek grubun geçici üyesi değil, hiç olmazsa söz konusu ayırdedici özellikleri kazanabileceği makûl bir süre boyunca devamlı üyesi olmasına bağlıdır.

Çağımızın toplumlarında çoğu meslekler belirli bir eğitim seviyesinden sonra kazanılmaktadır. Çağımızda formel eğitim şartı aranmayan mesleklerde dahi işbaşı eğitimi, yetişkinler eğitimi gibi eğitim programları ile meslek gruplarına gerekli bilgi ve beceriler kazandırılmağa çalışılmaktadır. Eğitimin bu kadar büyük önem taşıdığı bir dönemde, fertlerin mesleki faaliyetleri sonucunda kazandıkları özellikleri geçirmiş oldukları eğitim süresi ve seviyesinden ayırarak sadece meslek faktörüne bağlamak mümkün olmayacaktır. Meslek durumu ve eğitim seviyesi birbirinden ayırlanamamaktadır. Bu yüzden meslek faktörünün diğer sosyal sınıf faktörleri ile ilişkisi, eğitim seviyesinin ferde kazandırdığı özellikler ihmal edilmeden incelenmektedir.

Meslek ve Gelir Seviyesi Arasındaki İlişkisi

Meslek faktörünün apaçık özelliği ise, sosyal organizasyondaki fonksiyonuna göre ferdin hayatını idame ettiren ve sosyal statüsünü belirlemede büyük bir önem taşıyan gelir seviyesini belirlemekte olmasıdır. Ancak bu ilişkilerin diğer yüzü gözden kaçırılmamalıdır.

(21) Ely Chiroy, Society, New York: Random House, 1965, s. 42.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

«Gelir bilindiği gibi, bir şahsa veya topluluğa prodüktif hizmeti karşılığı bir devreden öbürüne, yani periyodik şekilde akıp gelen sınımsız malıma kuvveti fazlasının para birimi ile ifadesi demektir» (22). Gelir seviyesi sosyal hayat içinde statü belirleyicilerden biri olarak büyük önem taşır. İnsanların birlikte yaşamaya başladıkları andan itibaren ortaya çıkan işbölümü esasındaki farklılaşmada sosyal organizasyon fonksiyonu ve önemi fazla olan mesleklerin genellikle geliri de fazla olmuştur.

Ancak mesleklerin sosyal itibarları ile gelir seviyesi arasında doğru orantı kurabilmemiz her zaman mümkün olamamaktadır.

Yüksek itibara sahip mesleklerin her zaman üyelerine itibarı oranında gelir sağlamadığını da görmekteyiz. Bir gazino şarkıcısının bir haftada kazandığı, bir hakimin yıllık kazancından fazla olabilir. Birincisinin toplum tarafından çok tanınmış olmasına ve yüksek gelir seviyesine sahip olmasına rağmen, toplum nazarındaki genel değerlendirilmede hakimlik daha itibarlı bir meslek olarak yerini korumaktadır. Bununla beraber toplumda değer hükümlerindeki değişmelerin statü değişmelerine, dolayısıyla sosyal iniş ve çıkışlara sebep olduğu bir gerçektir. «Bir zamanlar Osmanlı cemiyetinde «meyhanecilik, mezecilik» meslekleri azınlık vatandaşlara mahsus düşük seviyede, itibarsız meslekler sayılırdı. Servetleri, yüksek gelirleri, aşağı tabakalardan sayılmalarına engel olmazdı. Günümüz Türkiye'sinde ise değer hükümleri çok değişmiştir. «Gazinocular», «Şarküteri» sahipleri orta sınıf mensubu sayılmaktadır» (23).

Çözülmüş sosyal yapılarda görülen bu duruma, gelişmiş ülkelerin nispeten bütünleşmiş yapılarında daha az rastlanmaktadır.

Gelir seviyesi ve meslek arasındaki ilişkisinin ikinci yönü, mesleğin kazanılmasını sağlayan eğitim gerçekleştirilebilmesi ile ilgilidir. Yüksek gelir getiren ve belirli bir eğitim düzeyini gerektiren mesleklere sahip olabilmek için gerekli eğitim imkanlarından faydalanabilmek de geniş ölçüde gelir seviyesine bağlı olmaktadır. Eğitimde fırsat eşitliği sağlansa bile tabakalar arasında eğitimden fay-

(22) Sabri Ülgener, Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, 4.6., İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No: 335, 1974, s. 20.

(23) M. Eröz., a.g.e., s. 82.

dalanabilme yönünden sosyal sınıfların konumundan doğan bir farklılık ortaya çıkmaktadır.

Çağımızda fertlerin alt tabakaları oluşturan sınıflardan yukarıya doğru yükselebilmeye imkânı eğitimle gerçekleştirebilmektedir. Önceki çağlarda tabakaların belirlenmesinde temel faktör olarak bilinen servet ya da soyluluk çağımızda sosyal hareketliliğin arttığı açık toplum yapısında yerini, daha çok meslek faktörüne bırakmıştır. Bu da eğitim imkanlarından faydalanabilmeye bağlıdır. Ancak bir memlekette Irk, renk, lisan, din, cinsiyet gibi faktörlerin eğitim eşitsizliğine temel teşkil etmesi önlenmiş olsa bile ebeveynlerin sosyal sınıflarına göre öğrenciler arasında yine bir farklılığın meydana geldiği müşahade edilmektedir» (24).

Ailenin sosyo-ekonomik statüsü, bir başka ifade ile sosyal sınıf durumu çocuğun eğitimin imkanlarından faydalanabilmesini ve eğitimdeki başarısını önemli ölçüde etkilemektedir. «Ailenin sosyo-ekonomik statüsünün göstergesi olarak kabul edilen babanın mesleği ile çocuğun zekâ testi neticeleri arasında sıkı bir münasebet olduğu şimdiye kadar çeşitli araştırmaların göstermiş olduğu bir gerçektir. Baba mesleği ile okuldaki başarı arasında da ehemmiyetli bir münasebet olduğu ifade edilmektedir. Babanın mesleği vasıfsız el işine dayanan ve düşük kazanç getiren bir faaliyet olduğu takdirde hem çocuğun entellektüel bakımdan aile muhitinden faydalı tedbirler alması imkânı azalmakta, hem de okul masrafları aile tarafından ödenememekte, yetişkin çocuğun kazancından vazgeçilmemekte, evin kalabalığı evde çalışmayı engellemekte ve kötü beslenme (bilhassa protein ve vitamin yetersizliği) zihni inkişafı yavaşlatmaktadır» (25).

Bu açıklamaların ışığında gelir seviyesi ve meslek durumu arasındaki ilişkiyi özetleyecek olursak, toplumda yüksek itibarlı meslekler üyelerine genellikle yüksek gelir getirmektedir. Ancak bu tür meslekleri edinebilmek için gerekli olan eğitim imkanlarını kullanabilmek için de belirli bir gelir seviyesi gerekmektedir. Eğitimde fırsat eşitliği sağlanmış olsa dahi eğitim imkanlarından faydalanma için gelir kadar yaşama tarzı da önemli bir belirleyici olmaktadır.

(24) A. Kurtkan, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1972, s. 86.

(25) Aynı eser, s. 86.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

Bu birlikte işleyişte, aradaki sosyal mesafenin idraki ile ortaya çıkan sınıf şuurunun etkisi de gözardı edilmeyecek kadar varlığını hissettiren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meslek ve Yaşama Tarzı Arasındaki İlişki

Toplum hayatında fert veya aile hayatını devam ettirebilmek için barınma, beslenme, giyim, eğitim, sağlık, eğlence, haberleşme ve ulaşım olmak üzere sekiz kategoride toplayabileceğimiz çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Her fert veya aile bu ihtiyaçları gelir seviyesi ile meslek ve eğitim durumu çerçevesinde kendine özgü bir birleşimde gerçekleştirir. Bu gerçekleştiriş şekli yaşama tarzı olarak sosyal açıdan hiyerarşik bir değerlendirmeye uğrar. Öyle ki bu ihtiyaçların tatminindeki temel fizyolojik fonksiyon görünmeyecek kadar arka plâna itilmiş olur.

Analitik bakımdan yaşama tarzının nicel ve nitel (madde ve maddi olmayan) iki yönü karşımıza çıkıyor. Fizyolojik ve sosyal bütün ihtiyaçların tatminin rakamla ifadesi olarak tüketim standardı, yaşama tarzının nicel yönünü bize veriyor. Yaşama tarzının maddi olmayan yönü ise bu tüketim standardının duygu, düşünce ve alışkanlıkların etkisiyle gerçekleştiriliş tarzı olarak nitel ifadesini bulur. Nicel yönü gelir seviyesi ile sınırlanmış olmakta ve bu maddi çerçeve içindeki nitel yön ise eğitim düzeyi ile sıkı bir etkileşim halinde bulunmaktadır. Ancak gelir seviyesinin tüketim standardı yoluyla somutlaştırdığı bu çerçeve, yaşama tarzının maddi olmayan yönü ile kırılabilmektedir de (26). Öyle ki, özellikle entellektüel faaliyete dayalı meslek mensuplarının, başka meslekten kesitlerle eşit tüketim standardına hatta bazen daha düşük tüketim standardına sahip olmalarına rağmen farklı yaşama tarzlarını gerçekleştirdiklerini görüyoruz.

Bu yüzden sosyal tabakalaşma sistemi içinde bir sosyal sınıf belirleyicisi olarak önemli bir faktör olan yaşama tarzı, bir bakıma diğer sosyal sınıf faktörlerinin etkileşimlerinin düğümlendiği bir kriter sayılabilir. Bu kavramı sosyolojiye kazandıran Weber'e göre sosyal statüyü gösteren «sosyal itibar toplumda herkesin ulaşmayı arzuladığı belirli bir yaşama tarzına göre ifade edilmektedir» (27).

(26) B. Eke, a.g.m.

(27) M. Weber, «Class and Market Stuation» Modern Socilogy İçinde, Yayınlayan, Peter Wrosley, Middlesex penguin Books, 1975, s. 396.

Söz konusu kavramı «yaşama tarzı, aile hayatım oluşturan unsurların, ailenin sosyal sınıf durumuna ve bu sınıfa sosyolojik anlamda «oturmuş» olup olmama - özelliğine göre beliren alışkanlıkların ve tutumların bir ilişkiler sistemi içinde gerçekleştiriliş biçiminin ifadesidir.» şeklinde tanımlayabiliriz.

Eğitimin ferde sadece meslekî mahareti kazandırmakla kalmayıp, eğitim seviyesi yükseldikçe aynı zamanda zevklerde, ilgilerde, hedeflerde, görgüde ve konuşmada yani kişinin hayatının her yönünde değişiklikler meydana getirdiğini biliyoruz. Böylece ferdin geçmiş olduğu eğitim basamaklarının kendisine kazandırmış olduğu duygu, düşünce ve davranışlardaki değişmeler sebebiyle meslek durumunun yaşama tarzının kalitatif yanını etkilediğini ifade edebiliriz. Bu yöndeki etkileme sürecine, ferdin mesleki faaliyet dolayısıyla edindiği sosyal çevrenin de bir faktör olarak gireceğini gözden kaçırmamak gerekir. Zira meslek durumu ferdin belirli kişilerle yakın bir sosyal ilişki içinde bulunmasını gerektirdiği kadar, temin de etmektedir. Meslek sağladığı gelir bakımından da yaşama tarzının nicel yönünü etkilemektedir.

Bu yüzden «bir kişinin toplam yaşama tarzı ait olduğu sınıfa göre belirlenmekte ve meslek kişinin yaşama tarzının ve sosyal sınıf üyeliğinin muhtemelen en uygun işareti olmaktadır» (28).

Yaşama tarzını ve dolayısıyla sınıf üyeliğini ortaya koyan bir faktör olarak mesleğin, sınıfların belirlenmesini statü esasına dayandıran sosyologlar tarafından araştırmalarında temel faktör olarak ele alındığını görmekteyiz (29). Örnek verecek olursak, Ogburn ve Nimkoff'a göre nüfusun sınıflandırılmasında pratik gayeler için sınıf gruplarının meslek üzerinde temellendirilmesi genellikle çok faydalı olmaktadır. «Mesleğin, gelir ve eğitim, davranışlar, inançlar ve yaşama tarzı ile yakın ilişkisi vardır. Hatta nispeten basit kriter olma bakımından bir üstünlüğe de sahiptir. Meslek her ne kadar sınıf ile özdeş değilse de, yakından ilişkili olması nedeniyle şahsın sosyal durumunun bir indeksidir» (30).

(28) Paul B. Horton ve Chester L. Hunt, *Sociology*, London: Mc Graw-Hill Book Company, 1964, s. 269.

(29) William F. Ogburn ve Meyer F. Nimkoff, a.f.e, s. 350.

(30) Aynı eser, s. 350.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

Ancak ferdin sosyal sınıf durumunu belirlemede meslek faktörü, sosyal sınıf ile özdeş olmadığı dikkate alınmak şartıyla pratik gayelere yönelik araştırmalarda bir kriter olarak ele alınabilir. Aksi takdirde sosyal sınıflar tek faktöre dayandırılmış olacaktır.

Meslek ve Sınıf Şuuru Arasındaki İlişki

Gelir seviyesi, yaşama tarzı ve meslek durumu benzer olan fertlerin belirli bir sosyal sınıfı meydana getirebilmeleri için diğer sınıflardan farklı olduklarının idrakine sahip bulunmaları gerekir. Sınıf şuuru olmaksızın diğer üç faktör sosyal sınıfı belirlemede eksik kalmaktadır. «Eğer fertler arasında sadece meslekî, iktisadî ve hukukî statüleri yönünden bir benzerlik varsa, gerçek bir sosyal sınıf değil, nominal bir beraberlik söz konusudur. Üyeler arasındaki değerler ve normların bir unsuru olarak sınıf şuuru belirlediği zaman, böyle bir organizasyon sosyal sınıf halini almaktadır» (31). Fertlerin belirli bir sosyal sınıfı oluşturabilmeleri için sınıf şuuruna sahip olmaları şartı, bu kavramı sosyolojiye getiren K. Marx kadar modern sosyologlar tarafından da kabul edilmektedir.

Sınıf şuurunun önemini ilk defa ortaya koyan Marx'a göre benzer iktisadî durumlar, sınıf üyelerinde ortak davranışların, inançların ve ortak menfaat şuurunun doğmasına yol çamaktadır. Ancak Marx'm görüşünün aksine iktisadî kriter tarafından belirlenen sınıf üyeliği ve subjektif sınıf şuuru arasında zorunlu bir birlikte oluşum bulunmadığı görülmektedir.

«Trawrey'in belirttiği gibi sınıf gerçeği ile sınıf şuuru farklı olgulardır. Şuur gerçeği değil, gerçek şuur yaratır. Martin sınıfın subjektif görünümünü incelediği araştırmasında, iktisadî faaliyet bakımından orta sınıf olarak sınıflandırılacak kişilerin dörtte üçünün kendilerini işçi sınıfı; el emeği ile geçimini sağlayanların üçte birinin ise kendilerini orta sınıf mensupları saydıklarını ortaya koymuştur» (32). Aynı sonuçlar Fransa'da yapılan araştırmalarda görülmektedir (33).

(31) Pitirim A. Sorokin, «What is a Social Class», **Class, Status, Power** içinde, yayınlayan: Reinhard Bendix ve Seymour, Martin Lipset, London: Routledge and Kegan Paul, LTD, 1954, s. 235.

(32) William F. Ogburn ve Meyer F. Nimkoff, a.g.e, s. 350.

(33) BK2. Raymond Aron, Sınıf Mücadelesi, çev. Erol Güngör, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yayınları, 1973, s. 197.

İktisadi faaliyet ve bundan doğan ortak menfaatler ile sınıf şuru arasında kesin bir bağlantı kurulamamaktadır. Sınıf şuru ancak benzer gelir seviyesi, meslek durumu ve yaşama tarzı sonucu ortaya çıkan sosyal mesafenin bir sonucu olmaktadır. Ancak «bir ferdin belirli bir sosyal sınıfın üyesi sayılabilmesi için, bu sınıfa mensup olma şuuruna bizzat hissetmesi yeterli olamamakta, başkalarının da onun bu sınıfa mensup olduğu fikrine sahip bulunmaları gerekmektedir» (34).

Burada sosyal mesafenin etkisi ortaya çıkmaktadır. «Sosyal mesafe sınıf davranışlarına uygulanarak şahsî ilgi ve nefret ile karıştırılmamalıdır. Kavram, fertlerin üst ve alt statüler olarak sıralanan gruplara mensup olmalarından doğan fertlerarası görüşme engellerini nitелеmektedir» (35). Sosyal mesafe kavramı fertlerin ayrı sosyal dünyalarda yaşamalarından doğan bütün maddî ve maddî olmayan farklılıkların bir neticesi olarak sınıflar arası ilişki kurma ve geliştirme zorluklarını dile getirmektedir. Sosyal mesafeyi doğuran gelir seviyesi, meslek durumu ve yaşama tarzı aynı zamanda bu mesafenin idrakini sağlayan sınıf şuurunun kaynaklarında olmaktadır.

Sosyal Hareketlilik

Şimdiye kadarki açıklamalarımız daha çok statik nitelikteydi. Meslek olgusunu sosyal tabakalaşmanın temel şekillerinden biri olarak belirledik. Bu şeklin bir sosyal sınıf belirleyici olarak yankısını, diğer kriterlerle etkileşimi içinde ele almaya çalıştık.

Sosyal hareketlilik (mobilité) kavramı sosyal tabakalaşma sistemini bütün değişmeleriyle birlikte ortaya koyabilecek dinamik analizi sağlar.

Dış ya da iç kaynaklı olsun sosyoloji eserlerinde sosyal hareketlilik çoğunlukla sadece ferdin sosyal tabakalaşma sistemi içinde bir sosyal pozisyondan diğerine geçişi olarak ifade edilmektedir. Bu geçişle dikine ve yatık olmak üzere ikiye ayrılmış ve dikine hareketlilikte kendi içinde yukarı ve aşağı olmak üzere iki şekilde gösterilmiş-

(34) Noy Lewin ve Angus Made, The English Middle Classes, London: Penguin Books, 1949, s. 13.

(35) Pitirim A. Sorokin, Cultural Mobility, Illinois : The Free of Glencol, 1959, s. 98.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

tir. Ancak hangi şekilde olursa olsun sosyal hareketliliği sadece ferdin sosyal pozisyonundaki değişimlere bağlamakla kavramın analiz gücü sınırlandırılmış olmaktadır. Oysa sosyal hareketlilik kavramını sosyolojiye kazandıran Sorokin'de böyle bir daraltma söz konusu değildir.

«Sorokin sosyal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarında benzersiz bir yer tutar. Bu alanda standart hale gelen birçok terimin yaratılmasını ve tanımlanmasını ona borçluyuz. Aynı zamanda onun sosyal hiyerarşide yukarı ve aşağı veya yanlara doğru hareket eden fertler ile gruplar arasındaki demografik mübadelerin yönleri ve neticelerini kapsayan sosyal hareketlilik çalışmaları bize bu konuda açık seçik bir bakışta kazandırmış olmaktadır» (36).

«Sorokin en geniş anlamıyla sosyal hareketliliği, insanların sosyal mekândaki yer değiştirmeleri olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber sadece sosyal metabolizma da fertlerin hareketleri ile değil, sosyal yapı içinde farklı şekilde yer alan sosyal grupların bu tür hareketlerinin neticeleri ile de ilgilenmiştir» (37).

Ancak Coser'in de Sorokin'in teorisindeki bütün kapsamıyla sosyal hareketlilik kavramını veremediğini görüyoruz. Kavramın yaratıcısının açıklamalarına yöneldiğimizde, bütüncü bir yaklaşımın ürünü olarak sosyal hareketlilik kavramının, sadece sosyal tabakalaşmanın dinamizmini vermekle kalmayıp sosyal değişim olgusu ile nasıl iç içe olduğunu da ortaya serdiğini görüyoruz. Bu iç içeliğe geçmeden önce Sorokin'in ortaya koyduğu haliyle kavramı açıklığa kavuşturmaya çalışalım.

«Sosyal hareketlilik kavramı ile insan faaliyeti tarafından yaratılan veya değiştirilen ferdi veya sosyal bir obje veya değer bir sosyal pozisyonundan diğerine geçişi anlaşılır» (38). Görüldüğü gibi sosyal hareketlilik sadece fert veya grup için değil, sosyal değerler için de söz konusu olmaktadır.

Sosyal bilimlerde çeşitli sebeplerden doğan kavram karışıklığı içinde sosyal hareketlilik kavramı da muhteva değişikliğine uğra-

(36) Lewis A. Coser, *Masters of Sociological Thought*, 2.6., Now York: Hartcowt Brave Javenovich, Inc., 1977, s. 472.

(37) Aynı eser, s. 473.

(38) P. A. Sorokin, *Social and Cultural Mobility*, s. 133.

(39) Lewis. A. Coser, a.g.e., s. 473.

masa bile kapsamının değişmesinden kurtulamamıştır. Önce sosyal değerlerin hareketliliği, sonra da grupların hareketliliği unsurları gözardı edilerek kavram tek unsura yani ferdi hareketliliğe indirgenmiş olmaktadır. Sorokin'in bütüncü teorisi gibi toplum gerçeğini çeşitli boyutlarıyla kavrayıcı olamayan yaklaşımlar bu önemli kavramı kullanırken, bakış açılarına uymayan veya çelişen unsurlarını bırakagehnişlerdir. Kavram karışıklığında sosyal hareketlilik kavramının payına düşen de bu tür bir değişmeye uğramak olmuştur.

Oysa Sorokin'in teorik çerçevesi içinde hareketliliğin boyutları (dikine ve yatık), bu üç unsurun (fert-değerler-grup) etkileşiminden doğan değişmeler ile anlam kazanmaktadır. Böylece bütüncü yaklaşımla ulaşılan açıklamalar, sosyal gerçeklikten (realiteden) kopmamış oluyor. Realitedeki görünümünden farklı tek boyutlu toplum kavramının yaratılarak «sosyoloji kimler için ve ne için?» gibi sorular sorulmasına sebebiyet verilmesi de önlenmiş oluyor.

Sosyal tabakalaşma içinde fert, grup ve değerlerin hareketliliği yatık ve dikine olmak üzere iki temel şekilde ortaya çıkmaktadır. «Yatık sosyal mobilite veya yer değiştirme bir ferdin veya sosyal objenin aynı seviyede yer alan bir sosyal gruptan diğerine geçişini ifade eder.

Fertlerin bir Baplist gruptan Metodist gruba, bir vatandaşlıktan diğerine, boşanma veya evlenme yoluyla (koca veya karı olarak) bir aileden diğerine, aynı meslekî statüdeki bir fabrikadan diğerine geçişleri bu tür sosyal hareketliliğin örnekleridir. Sosyal objelerin (radyo, otomobil, moda, komünizm, Darwin'in teorisi gibi) yatık hareketliliği de aynı sosyal tabaka içinde bir yerden diğerine veya Iowa'dan California'ya geçişleri olarak ortaya çıkar» (39).

Dikine sosyal hareketlilik ise ferd, grup, sosyal obje veya sosyal değerlerin bir sosyal kattan diğerine yukarı ve aşağı doğru olmak üzere iki şekilde belirir.

Bu iki temel geçiş şekline göre toplumları, Sorokin'in terimleriyle hareketli ve hareketsiz veya genel sosyolojik terimlerle açık ve kapalı olarak iki grupta toplayabiliriz. Hareketliliğe imkân veren toplumlar modern smif toplumları, kapalı olanlar ise Hindistan örneğinde olduğu gibi kast sistemidir.

(39) P. A. Sorokin, *Social and Mobility*, s. 133.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

«Tabakaları kesin olarak kapalı toplumlar çok nediren vardır. Aynı şekilde bütün engellerden uzak dikey hareketliliğin bulunduğu toplumlara da çok nediren rastlanabilir. Demokratik toplumların otokratik olanlardan daha çok hareketli olduğu kabul edilse bile bu kural genel değildir ve birçok istisnası vardır» (40).

Nispeten hareketli (açık) tabakalaşma sistemlerinde fert açışma meslekî mobilite yatık olduğunda ferdin hiyerarşik sıralanmadaki yeri yani sosyal sınıf pozisyonu değişmez. Oysa sosyal organizasyon ve kontrol fonksiyonu fazla olan mesleklere doğru bir tırmanma şeklinde görülen yukarı doğru dikine sosyal hareketlilikte sosyal durumu değişmektedir. Bu hareketlilik Sorokin'in deyimiyle ferdi (individual infiltration) şeklinde gerçekleşir. Meslek çizgisi üzerindeki bu sızma çağımızda eğitim ile gerçekleşmektedir. Ancak meslek ve gelir seviyesi arasındaki ilişki üzerinde durulmuş ifade ettiğimiz gibi eğitim imkanlarından faydalanarak daha yüksek statü kazandıran bir mesleğe sahip olabilmek, ferdin hayat, şansları kadar sosyal bünyeden gelen çeşitli iktisadî, sosyal ve hukukî şartlara da bağlı olmaktadır. Aynı şartlar ferdi iniş (individual sinking) şeklinde meydana gelen aşağı doğru dikine sosyal hareketlilik için de söz konusudur. Şüphesiz bütün bu süreçler, sadece meslek konusunda değil tabakalaşmanın diğer iki formu (iktisadî ve politik) için de işlemektedir.

Görüldüğü gibi ferdin her türlü sosyal hareketliliğini diğer olgulardan soyutlayarak ele almamız mümkün olamamaktadır. Hatta ferdi odak noktası yaptığımızda, sosyal bünye özellikleri ve sosyal değişme süreci gibi sosyolojik kavramların yanısıra bazı sosyal psikolojik hatta psikolojik özellikleri de analize katmamız gerekir. Konuyu sınırlamanın belirsizliği, sosyolojinin verimli zorluklarından biri olarak burada da karşımıza çıkıyor.

Toplumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlarda ve bunlardaki değişmelerden bağımsız bir tabakalaşma sistemi ve dolayısıyla ferdi hareketlilik düşünülemez. Fert başına düşen milli gelirin yüksek olduğu ve adil dağıldığı, orta tabakanın genişlediği ve eğitimin sosyalleştirme görevini gerçek anlamda yerine getirebildiği sosyal yapılarda tabakalaşmanın profili ve sosyal hareketin yoğunluğu ve hızı değişecektir.

(40) Aynı eser, s. 160.

Sosyal gelişmenin sağlamış olduğu bu tür toplum yapısında, fertlerin büyük çoğunluğunun hayat-şansları artmıştır. Dolayısıyla hayat merdiveninde ebevyinin sosyo-ekonomik statüsünün hazırladığı başlangıç basamağı da çoğunluk için yükselmiş olacaktır.

Ferdi hareketlilik bile sosyal ve iktisadî değişme olduğundan ve buna bağlı olarak tabakalaşma sisteminin değişmesinden ayrı düşünülmemektedir.

Ancak olgular arasındaki ilişkiyi kurmada bize önemli bağlantıları daha çok grup hareketliliği vermektedir.

Sosyal Hareketlilik ve Sosyal Değişme Arasındaki İlişki ve Meslek Faktörünün Bu Bağlantıdaki Önemi

«Daha yüksek tabakaya ferdi sızma veya yüksek sosyal kattan daha aşağılara düşme, nispi olarak yaygın ve kavranabilir durumdadır. Sosyal çıkış ve inişlerin ikinci şekli yani grupların yükselişi ve düşüşü çok daha dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır» (41).

Sorokin'e göre grupların yukarı doğru hareketliliği ferdi sızmalar gösterebilen fertler-tarafmdan yeni bir grubun yaratılması ve bu grubun daha yüksek kattaki grubun yerini alması veya üstteki gruba yanyana gelmesi şeklinde ortaya çıkar. Aşağı doğru grup hareketliliği ise, bütün grubun sıralanmadaki itibarının düşmesi veya bir sosyal birlik olarak çözülmeye uğraması ile meydana gelir. «Ferdin inişi bir kişinin gemiden düşmesini, grubun inişi ise geminin kendisinin batmasını veya enkazının parçalara ayrılmasını hatırlatmaktadır» (42).

Grup hareketliliği, sosyal değişme şartlarına bağlı olarak ve etkileşim halinde bulunarak iktisadî, meslekî ve politik sıralanmalarındaki değişmelerin tabakalaşma piramidindeki yansımalarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu süreçte meslek olgusu gerek gelir seviyesi ile iktisadî sıralanmayı, gerekse otorite ve prestij ile politik sıralanmayı-analitik kolaylık bakımından-gösteren bir faktör olarak karşımıza çıkar.

(41) Aynı eser, s. 134.

(42) Aynı eser, s. 134.

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

Tarih boyunca çeşitli grupların dikine sosyal hareketliliğinin genel görünümü ve yoğunluğu toplumlara göre değişiklikler göstermiştir. Zira her toplumun kendine özgü yapısı ile içinde bulunduğu zaman ve mekân şartlarının etkileşimi söz konusudur.

Hindistan'daki Kast toplumunda bile Brahmanlar, Kshatriye kastı ile uzun süren mücadeleleri sonucu en yüksek kast olabilmişlerdir. Batı Avrupa toplumlarının değişme sürecinde ise merkantilist dönemde feodal aristokrasinin yanmasında tüccar grup yer almaya başlarken, sanayi devriminden sonra sanayiciler yeni meslekî grup olarak üst katta yer almışlardır. Ayrıca siyasi hayatta meydana gelen değişikliklerde grup hareketliliğini etkilemiştir. Dünya tarihinde bütün ihtilâller, grupların yer değiştirmesi konusunda sayısız örneklere kaynaştır. Savaş zamanlarında ise sosyal organizasyon fonksiyonu sebebiyle askeri ve siyasi meslek grupları üst katlarda yer almaktadır.

Sosyo-kültürel değişmelerde «üst-şehir-medeni sınıflar, kural olarak, yeri ve tamamlanmış ürünlerin yayılmasında çıkış merkezini meydana getirirler. Bu yeknasaklık sadece bu sınıflar ve grupların çöküşü dönemlerinde tersine çevrilir veya kırılır. Bu takdirde, alt sınıflar yeni değerlerin çıkış merkezi haline gelir ve üst şehir-medeni tabakanın çöküşü bir boşluk (lag) ile uyum sağlar» (43).

«İhni teoriler, dini inançlar, ahlâkî normlar, sanat değerleri, sosyal ve politik organizasyon şekilleri, teknolojik değişikliklerden yaşama standardının materyallerine-yiyecek, içecek, spor ve oyun çeşitleri, giyim örnekleri-kadar bütün değerler (icad edilmiş veya başka kültürlerden ödünç alınmış olsun) üstşehir-medenî gruplardan kaynaklanır ve bunlardan bir boşluk (lag) ile alt-köy-daha az medenî gruplara doğru yer değiştirir. Bu kuralın birkaç istisnası bulunmasına rağmen, kural kural olarak kalmaktadır» (44). Çöküş dönemleri ve fizikî zorlayıcı faktörlerin yarattığı karışıklık dönemleri dışında çeşitli ülkelerin farklı kültürleri ile daha sıkı bir iletişim ve etkileşimde buldukları için yeni kültür değerleri ve objeleri ile ilk önce karşılaşan üst sınıflardır.

(43) P. A. Sorokin, Social and Cultural Dynamics, 4. cilt Porter Sargeni, 1957, s. 317.

(44) Aynı eser, s. 319.

Ferdi sızmalar gösterebilen fertlerin meydana getirdikleri yeni meslek grupları, sosyal değer ve objeleri yaratma veya iletme fonksiyonlarına göre nispeten üst katlarda yer almaktadırlar. Çağımızda elektronik sanayi, reklamcılık, sinema ile ilgili meslekleri buna örnek olarak gösterebiliriz.

Sosyal değerlerin ve objelerin bu hareketliliğinde gösterdikleri nicelik ve nitelik değişimleri ile sosyal bünyedeki değişme süreci arasında sıkı bir bağ vardır. Üst sosyal katlardaki meslekler, sosyo-kültürel değişimde sosyal bünyeyi şekillendirme fonksiyonunu da taşırlar. Sosyal bünyedeki bütünleşme ya da çözülme tiplerini, tabakalaşma sistemi içinde grupların hareketliliği ve sosyal değer taşıyıcılığı fonksiyonu göz önüne alınmaksızın açıklayabilmek mümkün değildir. Fert-değerler ve objeler-grup etkileşimi, sosyal değişme ve sosyal tabakalaşma olguları ile birlikte ele alınmalıdır. Bu analizlerde meslek faktörü, geçerli bir verimlilik sağlaması bakımından önem taşır.

Realitedeki bütünü yansıtabilmek için olgular arasındaki ilişkileri birbirleriyle çelişmeyecek ve birbirlerini tamamlayacak şekilde kavramlaştırarak teorik bir bakış açısını kurmamız gerekiyor. Bu başarısız olduğu zamanlar sosyoloji, inceleme konusu toplumu analiz ederken realiteden kopma ve bir senteze ulaşamama tehlikesi ile karşılaşmaktadır.

İlmî çalışma gereği zorunlu olan analitik faaliyetler, zamanla her bilim dalında olduğu gibi sosyolojide de alt dalları meydana getirmektedir. Ancak özellikle sosyal tabakalaşma ve sosyal değişme gibi çok önemli iki temel analitik saha arasındaki bağlantının kopması kavranılması zor bir sosyolojiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu engeli aşmada kanaatimizce, çağımızda bütüncü yaklaşımın en başarılı örneğini veren Sorokin'in çalışmaları önemli bir kaynaktır (*).

(*) Sorokin verimli ilmî faaliyetleri içinde Haward'da sosyoloji Bölümünü'de kurmuştur. (1930-31) Coser'in de belirttiği gibi Sorokin'in Parsons, Merton, Moore, Kingsley Davis ve Robert Williams gibi birçok ünlü sosyolog üzerinde derin etkileri olmuştur. Ancak Parsons, kendisi üzerindeki bu etkiler «Theory of Social Action» adlı eserinde açıkça yansımalarına rağmen kapalı kalmıştır. (Bkz. Coser, Masters of Sociological Thought, s. 488-491) Sorokin de sosyolojiye kazandırmış olduğu kavramların kaynağını görmezden gelerek kullanmasına eleştirmektedir. (Bkz. Sorokin, bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, Ankara: Bilgi yayınevi, 1972, s. 284).

Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü

Kavramlar olguların özellikleri ve aralarındaki ilişkilerin realitedeki görünümünün soyut ifadeleridir. «Kant'tan beri her kavramı hüküm verdirici ve işletici bir kural olarak, faaliyetimizi sürdürbilmemiz için tecrübe materyallerinin düzenlenmesini sağlayan bir reçete olarak kabul ediyoruz. Her şey, şüphesiz, faaliyetimizin ne olduğuna bağlıdır» (45). İلمي faaliyetin nihai gayesi bilinmeyen alanı tümüyle bilinen alan haline getirmektir. Bunun olabilirlik imkanları ayrı bir tartışma konusudur.

Kavramlar arasındaki ilişkileri dar sınırlara hapsetmek bütünü gözden kaçmasına yol açmaktadır. Olguların özellikleri ve ilişkileri bu dar çerçeveye sığdırılmadığı için de bütünüyle temsil edilememektedir.

Bir sosyal sınıf belirleyicisi olarak meslek faktörünün sosyal tabakalaşma, sosyal hareketlilik ve sosyal değişme olguları arasındaki etkileşim ağı içindeki fonksiyonunu ve diğer sosyal sınıf faktörleri ile olan ilişkilerini teorik planda vermeye çalıştık.

(45) Abraham Kaplan, Conduct of Inquiry, California: Chandler Publishing Company, 1964, s. 46.